

Anna Spólnik

Kultura materialna w mikrotoponimii Tyńca

Wybitny znawca dziejów Tyńca, benedyktyn o. Paweł Sczaniecki, wyraźnie podkreśla, że „klasztor z wsią tyniecką tworzył swoistą, ściśle powiązaną całość”¹.

Warto więc pokazać, jaki obraz osady tynieckiej wylania się ze źródeł i co z historycznego Tyńca utrwaliło się we współczesnym nazewnictwie.

Warunki fizjograficzne, takie jak Wisła, otaczające Tyniec wzgórze, bagnisty teren, sprzyjały temu, że w Tyńcu była zawsze jakaś fortyfikacja². Taką też funkcję obronną pełnił Tyniec jeszcze w czasie konfederacji barskiej, kiedy to ufortyfikowano nie tylko samo wzgórze zamkowe, ale też sąsiadujące z nim wzniesienia Szpitalkę i Winnicę³.

Już w XV wieku „wieś była dobrze zorganizowana pod względem gospodarczym”⁴, a obraz Tyńca, znany z opisów Długosza, dowodzi, że „były tu sady, winnice, folwark, wieś, karczmy, drogi, prom na Wiśle”⁵. Podobne źródła z późniejszych wieków (inwentarze, metryki kościelne, księgi klasztorne) potwierdzają, że Tyniec cechowała nie tylko doskonała organizacja życia gospodarczego, ale też społecznego (m.in. były tu szpital, szkoła).

Wiele ciekawych wiadomości o osadzie tynieckiej, zaliczanej do typu „osady przyklasztornej”⁶, a zwłaszcza o jej strukturze społecznej, przynosi antroponimia

¹ P. Sczaniecki, *Tyniec*, Kraków 1980, s. 84.

² Tak pisze J. Długosz; por. P. Sczaniecki, *Dzieje budynków klasztornych w Tyńcu*, „Studia Theologica Varsoviensia” 11(1973), nr 2, s. 280.

³ M. Kanior, *Konfederaci barscy w Tyńcu*, „Rocznik Krakowski” nr 50(1980), s. 139–169; autor, opisując fortyfikacje Tyńca, zwraca uwagę, że strategiczne znaczenie Tyńca wynikało też m.in. z ukształtowania terenu i otaczającej wzgórze klasztorne Wisły.

⁴ P. Sczaniecki, *Tyniec...*, s. 84.

⁵ P. Sczaniecki, *Długosz o Tyńcu*, ZNUJ, „Prace Historyczne” z. 76(1985), s. 171–176.

⁶ Tak została nazwana osada tyniecka w pracy B. Kwiatkowska-Baster, Z.K. Baster, *Tyniec u progu tysiąclecia*, Kraków 1994, s. 33.

XVII-wiecznego Tyńca. Księga parafialna z tego okresu notuje wiele nazwisk (prawie 20% wszystkich), których podstawą nominacji były nazwy zawodów istotnych w dobrze zorganizowanej społeczności.

O zajęciach w folwarku mówią nazwiska: Dwornik, Stawowy, Ryborzowic, Skotak, Bydlarz, Kosarz, Piwowarczyk, Przewoźniczek, Strycharczyk. Przewóz w Tyńcu obsługiwał Przewoźniczek. Był też Szwiec, Knapik, Kaczmarczyk, Kamieniarczyk, Kuśmierz. Zamku niewątpliwie pilnował Bronny⁷. Byli też w Tyńcu ludzie zajmujący się innymi zawodami, np. talerzny, pasztetnik, rymarz, stolarz, był też aptekarz, cyrulik, chirurg i golarz⁸. Domy służby klasztornej znajdowały się od północnej strony wzgórza klasztornego, gdzie była również karczma na przewozie⁹.

Niewątpliwie osoby te, ściśle związane z klasztorem i pełniące w nim, jak i należącym do klasztoru folwarku, różne funkcje służebne, stały w hierarchii społecznej znacznie wyżej, stąd ich nazwiska nie pojawiają się w inwentarzu B. Rostockiego z roku 1689¹⁰. Rostocki wymienia w nim bowiem nazwiska mieszkańców wsi, a wśród nich 36 chałupników i 13 zagrodników. Ci drudzy płacili klasztorowi czynsz roczny 10 złotych.

Jak wspomniano, historia odcisnęła piętno na współczesnym nazewnictwie tyńskim. W mikrotoponimii Tyńca spotkamy nazwy, których podstawą nominacji były apelatwy mówiące o dawnej gospodarce i kulturze Tyńca. O kreacji nazwy decydowały więc czynniki kulturowe¹¹. Rozważania ograniczono tylko do tych nazw, które mają źródło w faktach historycznych znanych z różnych dokumentów. Wśród toponimów tyńskich wspomniane pochodzenie mają nazwy wzniesień, pól i łąk.

Nazwy wzniesień

Grodzisko

Jan Długosz, pisząc o Tyńcu, podaje: „opactwo benedyktynów leży na stromej ścianie obrywającej się ku Wiśle na północ od Grodu położonego na sąsiedniej kulminacji, po których zachowała się nazwa Grodzisko”¹².

Grodziska są śladami dawnych grodów, które budowano często nad granicami w celach obronnych¹³. Taką też funkcję miało to wzniesienie. Wykopaliska prowadzone na Grodzisku potwierdzają, że była tu najpierw osada, potem krótkotrwały

⁷ A. Spólnik, *Nazwiska mieszkańców Tyńca w XVII wieku*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Rzeszowie”, z. 12/42(1979), s. 259–276.

⁸ O innych zawodach związanych ze służbą dla klasztoru, por. też P. Szczaniecki, *Tyńiec...*, s. 121–123.

⁹ Por. P. Szczaniecki, *Dzieje budynków...*, s. 280.

¹⁰ Por. inwentarz B. Rostockiego z roku 1689; rękopis znajduje się w Muzeum Miasta Tamowa, odpis w archiwum klasztornym w Tyńcu.

¹¹ Por. A. Cieślakowa, *O motywacji w onomastyce*, „Polonica” XVI, s. 193–199.

¹² Por. Jana Długosza „Roczniki, czyli kroniki sławnego królestwa polskiego” ks. I, red. J. Dąbrowski, Warszawa 1962, s. 159.

¹³ A. Brückner, *Dzieje kultury polskiej*, t. I, Kraków 1930, s. 196.

gród, opuszczony przez ludność, mimo doskonałego położenia topograficznego (otaczająca górę Wisła, lasy, strome zbocze)¹⁴.

Nazwa od ap. *gradzisko* «miejsce, gdzie kiedyś był gród (może też zdane do zbudowania grodu)» (Sł XVI w., VIII, 131).

Szpitalka

Na tym miejscu w 1593 r. opat tyński, Andrzej Brzechwa, zbudował szpital, który był przytułkiem dla długoletnich pracowników¹⁵. Szpital miał właśnie pierwotnie takie znaczenie «przytułek dla ubogich chorych» (Słstp VIII, 578). Choć pierwsze szpitale powstały w Polsce w XII i XIII wieku, to aż do XIX wieku pełniły głównie wspomnianą już funkcję przytułku dla ubogiej ludności¹⁶.

Z roku 1604 znany jest *provisor hospitali Wojciech vitricus ecclesiae*. W tym samym roku sąd lawniczy w Skawinie skazuje na grzywnę na rzecz szpitala w Tyńcu. Z roku 1661 pochodzi informacja o darmowym przemiele zboża dla szpitala (P.S.), a w księdze parafialnej pod rokiem 1730 jest zapis: *Catharina Szypikowa de hospitali tynecensi* (L.Bapt. I, 183). Powyższe zapisy dowodzą, że przynajmniej do połowy XVIII wieku istniał szpital na wspomnianym wzgórzu. Wiemy też, że Szpitalka była ufortyfikowana przez konfederatów barskich¹⁷.

Nazwa Szpitalka utworzona została więc od ap. *szpital*. Sufiks *-ka* pełni tu wyłącznie funkcję strukturalną.

Dzisiaj teren wokół Szpitalki jest zamieszkały i nazywany Pod Szpitalką (gw. Podśpitolce).

Winnica

O winnicy w Tyńcu wielokrotnie pisze Długosz: „część posiadłości tyńskiej *quae Vineae dicitur*” (P.S.). Badania wykopaliskowe przeprowadzone na tym wzniesieniu potwierdziły, że na południowym stoku wzgórza jeszcze w początkach XIX wieku rosły tu zdziczałe winne krzewy¹⁸.

Inwentarz z 1739 roku wymienia Winnicę wielką i małą nad folwarkiem. Wiemy też o fortyfikacji na Winnicy w czasie konfederacji barskiej¹⁹.

Nazwa od ap. *winnica* «gród (sad), w którym uprawia się winorośl» (Słstp X, 229).

¹⁴ D. Leńczyk, *Badania wykopaliskowe w Tyńcu w latach 1948–1951*, [w:] *Studia wczesnośredniowieczne*, t. III, Warszawa–Wrocław 1955, s. 261.

¹⁵ P. Szczaniecki, *Opactwo tyńskie. Przewodnik*, Kraków 1999, s. 73.

¹⁶ Por. G. Góralski, *Działalność charytatywna w Polsce porzoborowej*, „Nauka dla Wszystkich” nr 199, Warszawa–Kraków 1973; F. Bujak, *Z odkrytej i bliskiej przeszłości. Studia historyczno-gospodarcze*, Lwów–Warszawa–Kraków 1924.

¹⁷ M. Kanior, *Konfederaci...*, s. 147.

¹⁸ G. Leńczyk, *Badania...*, s. 262.

¹⁹ M. Kanior, *Konfederaci...*, s. 147.

Nazwy pól, łąk

Za Browarem / pod Browarem p.

Browar wchodził w skład folwarku tynieckiego obejmującego ok. 50 ha, do którego należały też młyn, ogrody, stawy rybne, łąki, pastwiska i lasy.

Istnienie browaru poświadczają już źródła średniowieczne²⁰. W roku 1482 spotykamy zapis: *Martini, braxatoris tynecensis* (P.S.). Natomiast inwentarz Rostockiego z 1689 roku podaje szczegółowy opis browaru, a wśród powinności poddanych wymienia m.in. dostarczanie wody do zamku, jak i browaru („wodę tak do zamku jako i browaru kolejną po tygodniu wozić powinni”).

O browarze klasztornym wspomina też źródło z lat 1785–88 (M.J.). O historii browaru piszą też B. Kwiatkowska-Baster i Z.K. Baster²¹.

Nazwa Pod Browarem / Za Browarem utworzona od ap. *browar*.

W Cegielni / za Cegielnią p.

Inwentarz z 1689 roku wymienia cegielnię / cegielnicę, natomiast w inwentarzu 1739 r. jest zapis „pole za cegielnią”. Znany jest też Krzysztof Strycharz z Cegielnicy, a w niwie Grodzisko wymieniona jest też „cegielnia z placem za ogrodem” (M.J.). Chodzi tu o ogród klasztorny.

Nazwa od ap. *cegelnia*.

Na Grobli l., także teren częściowo zamieszkały

Inwentarz z 1739 r. wymienia Staw Zamkowy, który „pod Grodziskiem pustkami stoi, siewano na nim, ale że teraz woda grobel zerwała nie siano nic”.

Dzisiejsze ukształtowanie terenu wyraźnie wskazuje na pozostałość dawnej grobli. Jest jeszcze o niej mowa w źródle z lat 1785–88 (M.J.).

Nazwa od ap. *grobla* «nasyp wzdłuż lub w poprzek rzeki, stawu, wał, tama, jaz» (Słstp II, 489).

Na Grodzisku p.

Nazwa pola od nazwy góry Grodzisko.

Za Grodziskiem p.

Nazwa pola od nazwy własnej Grodzisko.

Pasieka, p.l.

Inwentarz z 1739 roku notuje: „pastwisko Pasieka, na którym pastwisku woły gromadzkie pasają”. Wśród kilku znaczeń tego leksemu najbliższe byłoby „polana

²⁰ P. Sczaniecki, *Dzieje budynków...*, s. 289.

²¹ Por. B. Kwiatkowska-Baster, Z.K. Baster, *Tyniec...*, s. 129. Autorzy, pisząc o browarze tynieckim, podają, jak był wyposażony, jak wyglądał. Autorzy przypuszczają, że ostatnim śladem potwierdzającym jego istnienie jeszcze w końcu XIX wieku jest rycina z 1888 r., która przedstawia stary i nowy browar.

w lesie, gdzie wypasa się bydło” (SI XVI, XXIII, 275). Późniejsze zapisy *Pasieki* i *Pasieka* na oznaczenie pastwiska i lasu potwierdzałyby takie pochodzenie nazwy. Niwa *Pasieka* jest notowana też ze źródła z 1835 roku (P.S.)²².

Nazwa utworzona więc od ap. *pasieka*.

Pasternik I.

W inwentarzu z 1739 roku jest następujący zapis: „pasternik pod dworem wielki na cielęta, który się ciągnie aż pod plebanią ma w sobie przegrod dwie, tenże pasternik ogrodzony”.

Nazwa od ap. *pasternik*; tylko w postaci pastewnik «miejsce porośnięte trawą, zwykle ogrodzone, na którym pasą się zwierzęta domowe, pastwisko» (Sisp VI, 46).

Na Stawach I., dziś teren częściowo zabudowany

Jest to teren podmokły. O wielu stawach i jeziorach wspomina inwentarz dóbr z 1739 roku, a wśród nich znajduje się Staw Zamkowy, który „pod Grodziskiem pustkami stoi, siewano na nim, ale że też teraz woda zerwała grobel nie siano nic”.

Nazwa od ap. *stawy*.

Zwierzyniec, nie zamieszkała część wsi

To także nazwa pól, jednak zawsze w formie wyrażenia przyimkowego: „pastwisko na Zwierzyncu około Wisły. Stamtąd płacą od krowy po złotemu, od jałownika po groszy piętnaście” (Inw. 1739 r.); pole na Zwierzyncu (M.J.). Inwentarz z 1689 r. wśród chałupników wymienia Jana Strycharczyka we Zwierzyncu. Dziś nazwa pól tylko w formie „We Zwierzyncu”.

Nazwa od ap. *zwierzyniec* «ogród, gdzie zwierzęta rozmaite chowają» (L.VI, 1184).

Oprócz wymienionych wyżej nazw warto jeszcze zwrócić uwagę na poniższe toponimy, które niewątpliwie trzeba uznać za nazwy własne. Są to: Dwór, Ogrody górne i dolne, Przewóz.

Dwór

„Dwór” funkcjonuje jeszcze w świadomości starszych mieszkańców Tyńca, a więc idzie się „Do Dworu”, po wojnie było przedszkole „We Dworze”. Miejsce, o którym jest mowa, to teren, na którym znajdują się dziś zabudowania ss. felicyjanek. Inwentarz z 1689 roku daje wskazówkę i, jak słusznie zauważa P. Szczaniecki, to teren dawnego folwarku tyńskiego.

Ogrody górne i dolne

Natomiast nazwa Ogrody górne i dolne, odnosząca się do jednego obiektu, a mianowicie do ogrodów klasztornych, jest powszechnie znana i trzeba ją też wpisać w mikrotoponimie tyńcecką.

²² Termin *pasieka* oznacza „partię w głębi lasów, przeplatana mokrymi łąkami”, por. P. Gołąb, *O kilku nazwach topograficznych na Śląsku Opolskim*, „Język Polski” 1938 (XXIII), s. 6.

O średniowiecznych ogrodach Tyńca pisze B. Stępniewska²³, która podkreśla, że właśnie one miały znaczny wpływ na powstające ogrody Krakowa, zarówno klasztorne, jak i świeckie.

Ogród tyniecki dzielił się na góry, który był otoczony murem i był to ogród ozdobny, i ogród dolny, o charakterze użytkowym. Były tu, jak pisze autorka, m.in. ogródki aptekarskie, warzywniki, sady i winnice.

Przewóz

Być może także appellativum przewóz utrwalił się jako nazwa własna. Przewóz w Tyńcu przestał funkcjonować pod koniec lat 80. Łączył on Tynec z Piekarami i był kiedyś częścią traktu wiodącego z Krakowa przez Oświęcim na Morawy i do Czech. Dochód z przewozu, którego początek datuje się na poł. XI wieku, był najstarszym uposażeniem benedyktynów tynieckich. Droga z przewozem należała do tynieckiego opactwa do roku 1772. Za usługi dla miejscowej ludności przewoźnik pobierał opłaty i rozliczał się z opactwem na św. Piotra²⁴.

W inwentarzu z 1689 roku jest zapis: „przewóz pod zamkiem przez Wisłę, ale prom jest bardzo zły, trzeba jak najprędzej nowego” (s. 14), a w innym miejscu „na przewozie prom pański i łódź” (s. 16).

Jak wiadomo przewóz był jedną z powinności służebnej ludności wiejskiej na rzecz panującego²⁵, tak było też w Tyńcu. Z czasem stał się nazwą miejsca przepraw przez Wisłę. Choć promu już dziś nie ma, nazwa przewóz pozostała i stała się już *nomen proprium*.

Przedstawione powyżej wybrane toponimy, których źródło nazwy tkwi w motywacji kulturowej, dowodzą, że historia odcisnęła swe piętno w nazewnictwie Tyńca.

Skróty

l. – łąka

p. – pole

P.S. – Paweł Szczaniecki, Archiwum w Tyńcu

M.J. – Metryka Józefińska z lat 1785–1788, Archiwum w Tyńcu

²³ B. Stępniewska, *Ogrody Krakowa w okresie średniowiecza i renesansu*, „Rocznik Krakowski” t. XLIV, s. 5.

²⁴ M. Rokosz, *Przewóz wiślany pod Tyńcem*, „Rocznik Krakowski” t. LVII (1991), s. 71–82.

²⁵ O przewozie jako nazwie służebnej por. A. Zajda, *Nazwy staropolskich powinności feudalnych danin i opłat (do 1600 roku)*, ZNUJ 497, „Prace Językoznawcze” z. 60 (1979); A. Brückner, *Dzieje kultury...*, s. 328.